

Udržateľný rozvoj v globalizujúcom sa svete

E. Šarmír: Sustainable Development in Globalizing World. Život. Prostr., Vol. 37, No. 3, 120 – 124, 2003.

The World Summit on Sustainable Development in Johannesburg has assessed a progress that had been achieved in protection of the environment and, more generally, in implementation of the commitments included in the Agenda 21 concerning the sustainable development that were approved 10 years ago in Rio de Janeiro. It is well known that, despite of many documents that were elaborated on the world level, many international meetings of politicians and experts devoted to these problems, the situation remains alarming. Globalization is considered as one of the main causes of this state. This article underlines the fact that globalization is an objective process which offers great opportunities for human progress. The problem is not globalization itself, but the manner it is spread, when the main driving forces are primarily global economic interests, especially of powerful multinational corporations, acting in an extremely deregulated world market. According to many theoreticians and antiglobalists, the solution is to promote an "alterglobalization", safeguarding sustainable development. It requires new economic approaches taking into account this aspect. National and global governance must be reinvented, with human development and equity at their core.

Udržateľný rozvoj, dosiahnuté výsledky a problémy jeho zabezpečenia

Publikácia Rímskeho klubu Hranice rastu (Meadows et al., 1972), v závere ktorej autori tvrdia, že pri vtedajšej dynamike ekonomického rozvoja a raste počtu obyvateľstva svet speje k blízkej katastrofe (predpokladanej už v tomto storočí), keďže prírodné zdroje budú vyčerpané, nebude dostatok potravín a životné prostredie bude natoľko zdevastované, že život na Zemi nebude možný, vyvolala v odbornej i laickej verejnosti veľkú odozvu. Podnietila vznik myšlienkového zázemia a rozmach výskumu týchto otázok i spoločenský záujem o ne v celosvetovom meradle. Našlo to svoje vyjadrenie aj na celosvetovej konferencii o stave životného prostredia, ktorá sa konala v tom istom období v Štokholme.

Mnohé z podstatných záverov tejto konferencie, ako aj z poznatkov prezentovaných v publikácii, potvrdil reálny vývoj, najmarkantnejšie azda nasledujúce vlny zvyšovania cien ropy, ozónová diera, citeľná zmena klímy, ale aj pokračujúce odlesňovanie, dezertifikácia,

vzrastajúca obmedzenosť zdrojov pitnej vody, ale napokon aj zlyhávanie technologických systémov (napríklad v prípade Černobyľskej elektrárne).

Pozornosť ľudského spoločenstva sa, pochopiteľne, čoraz viac obracala k tejto problematike, potreba predchádzať ďalšiemu zhoršovaniu životného prostredia sa stala súčasťou úvah o hospodárskom rozvoji i záujmov rýchle sa rozmáhajúcich organizácií tretieho sektora a predmetom výskumu. Odrazilo sa to aj v činnosti OSN a v rámci nej pôsobiacich organizácií, ako aj v jednotlivých krajinách, kde sa začali utvárať špecializované inštitúcie.

Pálčivosť týchto problémov, ktorým čelili v podstate všetky krajiny sveta, viedla v konečnom dôsledku OSN k zvolaniu Summitu Zeme v Riu de Janeiro (1992). Vedúci predstavitelia sveta v záverečnej deklarácii oficiálne potvrdili relevantnosť pertraktovaných záverov dlhodobých pozorovaní, že "hlavnou príčinou pretrvávajúcej degradácie svetového environmentu z hľadiska prežitia v dlhodobejšej perspektíve je neudržateľný model spotreby a výroby, osobitne v priemyselných krajinách, ktorý je obzvlášť

znepokojujúci, lebo prehlbuje chudobu a nerovnováhu. Na Summite Zeme sa prijali dve konvencie – Dohovor o biodiverzite a druhá vo forme programového dokumentu Agenda 21 sa týka zabezpečenia udržateľného rozvoja.

Koncepcia udržateľného rozvoja je založená na jednoduchej, a preda mimoriadne obohacujúcej myšlienke: za udržateľný možno považovať taký rozvoj, ktorý pri uspokojení potrieb súčasných generácií zabezpečí, aby budúce generácie zdedili životné prostredie aspoň takej kvality, v akej ho prebrali súčasné generácie od svojich predchodcov. To znamená, že kvalita súčasného rozvoja by nemala ohroziť schopnosť uspokojovania potrieb budúcich generácií. Takýto rozvoj predpokladá uplatňovanie troch princípov:

- *princípu opatrnosti* pri rozhodovaní – uprednostňovanie preventívnych opatrení pred opravnými,
- *princípu solidarity* jednak medzi súčasnými a budúcimi generáciami, jednak medzi všetkými ľuďmi na našej planéte,
- *princípu spoluúčasti* všetkých sociálnych aktérov pri rozhodovaní.

Pritom tento rozvoj spočíva na troch prepojených pilieroch: ekonomickom rozvoji, sociálnom rozvoji a ochrane životného prostredia na miestnej, regionálnej, štátnej i celosvetovej úrovni. Tieto myšlienky sa vo všeobecnosti prijímali na medzinárodných i štátnych úrovniach, boli východiskom pri koncipovaní ekonomických a sociálnych rozvojových dokumentov. Udržateľný rozvoj sa stal bežnou argumentačnou výzbrojou odborných štúdií a politických vystúpení.

A preda, pri bilancovaní desaťročného vývoja pred Svetovým summitom o udržateľnom rozvoji v Johannesburgu sa dospelo k záveru, že situácia v tejto oblasti sa nezlepšila. Skôr naopak. Zdá sa dokonca, že mechanizmy fungovania modelu neudržateľnej spotreby a výroby ešte zosilnel. V kontexte viacerých dynamicky sa rozvíjajúcich krajín, okrem iných Číny, Indie či Mexika, dosiahli nerovnosti vo svete dosiaľ nevídané rozmery. V 80 krajinách je v súčasnosti príjem na hlavu menší ako pred desiatimi rokmi. Majetok troch najbohatších jednotlivcov je vyšší ako kumulovaný majetok 48 najchudobnejších krajín. Za to isté obdobie vzrástli emisie CO₂, považované za hlavný faktor otepľovania klímy, o 7 % a pričínili sa o to najrozvinutejšie krajiny. Pozoruhodné je, že krajiny, ktoré ratifikovali Rámcový dohovor OSN o zmene klímy, sa zaviazali znížiť emisie tzv. skleníkových plynov tak, aby sa ich objem v r. 2010 vrátil k úrovni r. 1990. Medzinárodná agentúra OSN pre energiu najnovšie prognózuje, že v r. 2010 bude objem emisií o 50 % vyšší ako v r. 1990. Viac ako miliarda obyvateľov našej planéty nedisponuje pitnou vodou, polovica ľudstva musí spotrebúvať znečistenú vodu, čo spôsobuje smrť 30 000 ľudí denne, 17 mil. ha lesa každý rok zaniká (čo je tiež jedným z faktorov otepľovania klímy). Po-

Zdroj: Pravda 5. 9. 2002

dobne každý rok odumiera 6 000 živočíšnych druhov. Ide o také masívne hynutie vtákov, cicavcov a rýb, aké Zem nezažila od zániku dinosaurov (Ramonet, 2002).

Hnacie momenty súčasnej globalizácie a bivalentnosť jej dôsledkov

Vyvstáva oprávnená otázka, prečo sa napriek celosvetovému uvedomeniu si závažnosti situácie, množstvu vedeckých bádání, konferencií a celosvetových politických rozhodnutí citeľne neznižujú negatívne dôsledky ľudských aktivít na životné prostredie i na celkový spoločenský rozvoj vôbec. Evidentne tu spolupôsobí ekonomický a sociálny kontext realizácie dobre mienených a technicky uskutočniteľných ekologických opatrení, ktoré, ako sme spomenuli, predstavujú ďalšie dva piliere udržateľného rozvoja. A tento kontext bol od poslednej štvrtiny 20. storočia až dosiaľ determinovaný, popri závažných zmenách politického systému (zániku bipolárneho sveta), prehlbujúcimi sa trendmi pojmovo pokrytými označením *globalizácia*.

Globalizáciou sa v prvom rade označuje proces ústia do zväčšujúcej sa previazanosti jednotlivých ekonomík, ich postupného prerastania do integrovaných celkov, vytvárania celosvetových technologických a informačných sietí, motivačne podmieneným úsilím o zvýšenie valorizačných efektov ekonomických aktivít. Tento ekonomicky podmienený globalizačný proces sa, prirodzene, odráža aj v globalizácii sociálnej oblasti, v štandardizácii kultúry, konzumu a spôsobu života v celosvetovom meradle atď. Práve rýchly prienik technologických výdobytkov, určitých modelov správania, šírenie poznatkov a nových ekonomických aktivít vďaka elektronickým médiám a zapájaniu sa do celosvetových ekonomických výmen, to všetko vytvára potenciál rastu výkonnosti

ekonomík, vzdelanosti, celosvetovej mobility ľudí i životnej úrovne. V nich možno vidieť *pozitívne* stránky globalizácie, ktorých využitie sa premieta i do ekonomických výsledkov viacerých, predtým menej rozvinutých krajín, ktoré boli schopné ťažiť zo svojho napojenia na rozhodujúce centrá svetovej ekonomiky.

Globalizácia je pritom vlastne objektívny proces, ktorý prebiehal od dávnej v minulosti v rôznych podobách odzrkadľujúcich dosiahnutý stupeň technologického zvládnutia socioekonomických procesov. Po celé tisícročia sa šírilo ako dôsledok ciest, obchodu, migrácií, expanzie kultúr, propagácie poznatkov a objavov.

Geografické východiská globalizačných tendencií boli rôzne. Ak ku koncu 20. storočia tento proces vychádzal vo veľkej miere zo Západu, nemožno zabudnúť, že okolo r. 1000 n. l. Európa preberala poznatky iných svetových civilizácií – vedecké a technické z Číny, v oblasti matematiky z Indie a arabských krajín. Je tu celosvetové dedičstvo vzájomných interakcií a súčasné pohyby sa začleňujú do týchto historických prúdov.

Súčasná globalizácia predstavuje však svojimi mechanizmami a dôsledkami novú kvalitu. Jednak rýchlosťou šírenia vďaka novej generácii komunikačných prostriedkov, jednak tým, že vedie k zásadnej reštrukturalizácii štátnych ekonomík (na pozadí ich vzájomného prepojenia do rôzne odstupňovaného integrovaného systému), prirodzene, aj samotnej spoločnosti, čo viedlo k vytvoreniu prevládajúcej spoločenskej štruktúry – spoločnosti sietí, novej informačnej/globálnej ekonomiky a novej kultúry (Castells, 1998; Hendersonová, 2001).

Ak sme spomenuli potenciál pozitívnych prínosov súčasnej globalizácie, nemožno obísť ani jej *negatívne stránky* súvisiace so spôsobom a primárnou motiváciou jej šírenia. Napokon, tak to bolo aj v minulosti. V súčasnosti sú však negatíva omnoho závažnejšie, čo súvisí napr. v oblasti prírodných zdrojov a životného prostredia s historicky dosiahnutou úrovňou využívania prírodných daností. Zdá sa, že ďalšia exploatacia zdrojov nie je možná bez ohrozenia doterajších foriem biologického života na tejto planéte. Súvisí to aj s rýchlosťou šírenia ekonomickej globalizácie, podmienenou technickými systémami, ktoré sú dnes k dispozícii a motiváciou rozhodujúcich ekonomických aktérov.

Hnacím motorom súčasnej globalizácie je *technologický pokrok*, najmä vo forme *informačno-komunikačných technológií (IKT) a liberalizácia ekonomických aktivít*, jednak tovarových výmen, ale aj, a to je obzvlášť významné, medzinárodných finančných tokov. Presadzovanie bezbrehej ziskovej motivácie získalo zelenú, tým skôr, že sa mohlo oprieť o podporu organizácií, ktoré dohliadajú na chod medzinárodného obchodu a finančných transakcií. Ide o Medzinárodný menový fond (MMF), Svetovú banku (SB) a Svetovú organizáciu pre obchod pri OSN (SOO). Čoraz silnejšie pôsobí v tomto smere aj taký vý-

znamný globalizačný faktor, akým sú nadnárodné korporácie. Významnú úlohu v presadzovaní deregulačných opatrení zohrávajú pravidelné Svetové ekonomické fóra, na ktorých sa zúčastňujú najmä vedúci predstavitelia podnikateľských a politických kruhov a spomínaných medzinárodných organizácií.

Možno spochybníť pôsobenie MMF, SB či SOO v napomáhaní rozvoju zaostávajúcich krajín. Alarmujúce čísla, ktoré odzneli na poslednom vrcholnom zasadnutí FAO v júni 2002 v Ríme (800 miliónoch podvyživených ľudí v rozvojových krajinách), svedčia o doterajšom neúspechu zámeru formulovaného na podobnom zasadnutí FAO v r. 1996 o znížení počtu ľudí trpiacich podvýživou vo svete na polovicu do r. 2015. Ukazuje sa, že tento počet sa znižuje každoročne len o 6 miliónov, čo posúva vytýčený cieľ do r. 2035. Ekonomické rozdiely medzi Severom a Juhom sa prehľbujú. Pomoc zo strany MMF či SB alebo jednotlivých vyspelých krajín je zrejme nedostatočná, resp. je viazaná na viaceré požiadavky v oblasti rozpočtovej či celkovej hospodárskej politiky, ktoré napokon pôsobia proti zamýšľanej pomoci. Veď len dlh, ktorý splácajú rozvojové krajiny ročne, je 7-krát väčší ako úver, ktorý im je ročne poskytnutý (aj ten sústavne klesá). Na splácanie úrokov z úveru sa musia opätovne zadĺžiť. Ako upozorňuje J. Stiglitz (laureát Nobelovej ceny za ekonómiu, 2001, ktorý v r. 1993 – 1997 pôsobil ako viceprezident a hlavný ekonóm Svetovej banky), SB odopúčané modely oživenia ekonomiky nie vždy zodpovedajú podmienkam príslušnej krajiny a v konečnom dôsledku ju môžu uvrhnúť do ešte väčšej recesie.

Malá účinnosť foriem pomoci je vo veľkej miere spôsobená i turbulentným vývojom v mnohých rozvojových krajinách, ktoré sú dejiskami vojnových konfliktov, trpia nestabilitou politických systémov a veľkou mierou korupcie riadiacich štruktúr. A vyspelé krajiny z toho opäť ekonomicky ťažia. Ako sa možno dočítať v *Správe o ľudskom rozvoji vo svete* (Program rozvoja OSN, 1994), nielenže piatimi najväčšími exportérmí zbraní vo svete boli práve piati stáli členovia Bezpečnostnej rady OSN, ale ich vývoz týchto komodít predstavoval 86 % svetového vývozu konvenčných zbraní za skúmané obdobie (Sen, 2001).

Pokiaľ ide o nadnárodné korporácie, je až zarážajúce, k akému rastu fúzií a akvizícií došlo za posledných desať – pätnásť rokov v USA, ale aj inde vo vyspelých krajinách. Čoraz menší počet firiem stačí kontrolovať zvyšujúci sa počet kľúčových sektorov – IKT, naftársky výskum, farmaceutický priemysel či obchodné siete. Prídajme k tomu fúzie, ku ktorým dochádza aj v ďalších, tradičnejších, odvetviach či v bankovom sektore, i keď viaceré z nich sa časom rozpadávajú. (Napríklad v USA boli pred 20 rokmi tisíce operátorov kábluovej televízie, dnes 65 % trhu ovládajú traja operátori; v r. 1993 dodá-

valo rozhodujúcu časť vojenského materiálu pre potreby armády 12 veľkých firiem, dnes stačí 5; v tom istom roku si 8 veľkých firiem konkurovalo na telefónnom trhu, dnes sú už len 4.) Tieto fúzie prebiehajú aj v medzinárodnom meradle. Vytvorili sa a vytvárajú veľké nadnárodné korporácie disponujúce obrovským kapitálom a vysokým vplyvom v medzinárodných organizáciách i lobistickou účinnosťou vo vládných štruktúrach jednotlivých krajín či v podnikateľských kruhoch. Je viacero informácií o ich silnom presadzovaní vlastných ziskových záujmov – i prostredníctvom vládných štruktúr (v konkrétnom prípade ide o americké spoločnosti a geneticky modifikovanú kukuricu) v oblasti voľného predaja na európskych trhoch či trhoch niektorých rozvojových krajín. V mene ochrany duševného vlastníctva sa farmaceutické korporácie rôznymi právnickými cestami stavajú proti výrobe geneticky modifikovaných liečiv (v konkrétnom prípade liekov proti AIDS v rozvojových krajinách, kde práve táto choroba nadobúda endemický charakter).

Liberalizácia sa obzvlášť markantne prejavuje na finančných trhoch. Niektorí autori hovoria o novej etape kapitalizmu, ktorej hnacími momentmi sa stali finančná globalizácia a IKT, čo všetko urýchľuje kapitálové toky. Popri podnikoch sa na ekonomických transakciách podieľajú aj ďalšie periférne subjekty: komerčné banky, auditorské kancelárie, ratingové agentúry, špekulatívne investičné fondy a pod. Ak v prvej polovici 80. rokov predstavovala celková hodnota finančných tokov na svetových finančných trhoch 10 – 15násobok objemu svetového obchodu (exportu), r. 1996 bol hodnotový objem transakcií na svetových finančných trhoch až 58-krát väčší ako hodnota svetového exportu, z čoho až dve tretiny pripadali na finančné operácie viac-menej odtrhnuté od reálnych tovarových tokov a žijúce akoby vlastným životom (Šikula, 1999). Ide prevažne o špekulatívne transakcie orientované na vývoj i aktívne ovplyvňovanie menových kurzov, úrokových mier, kurzov účastín a ďalších cenných papierov. Tieto aktivity zamerané na čoraz väčšiu maximalizáciu návratnosti kapitálových vstupov zneisťujú finančný trh i vo svetovom meradle a spúšťajú burzové krachy, recesné až krízové procesy. Z hľadiska koncepcie udržateľného rozvoja sú faktorom destabilizácie ekonomiky vo svete a zjavnej prioritizácie čo najväčších bezprostredných finančných efektov pred záujmami zabezpečenia dlhodobého udržateľného rozvoja.

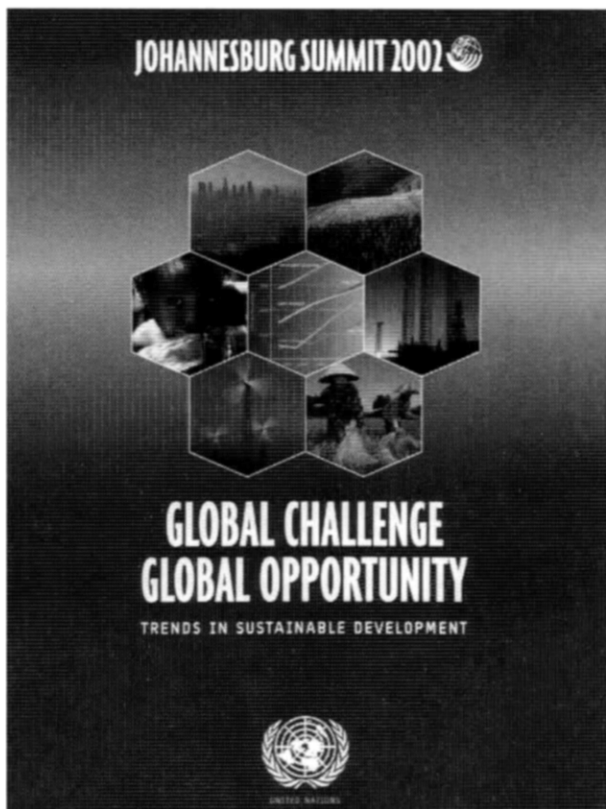
Nedostatok pitnej vody začína nadobúdať globálne rozmery

Alterglobalizácia ako cesta zabezpečenia udržateľného rozvoja?

V dôsledku rozporuplného vývoja globalizácie, ktorej hnacím motorom sa stali predovšetkým ziskové záujmy hlavných ekonomických aktérov, v konečnom dôsledku podkopávajúce úsilie o udržateľný rozvoj a v podstate o prežitie ľudstva, v celosvetovom meradle silnejú antiglobalistické prúdy. Našli oporu v treťom sektore i v rozrastajúcom sa i inštitucionalizovanom environmentálnom výskume, v postojoch vedeckých osobností a politických štruktúr.

Antiglobalizmus má pomerne rôznorodé konceptuálne zázemie. Relatívna názorová jednotnosť je v postoji voči vyhranenému liberalizmu šíriacej sa globalizácie. Podľa názorov antiglobalistov škodí sociálno-ekonomickému rozvoju a udržateľnosti života na Zemi. Prostredníctvom neho získavajú dominantné postavenie čoraz silnejšie a početne sa znižujúce nadnárodné korporácie. Z ich postavenia podľa antiglobalistov ekonomicky a politicky ťažia najvyspelejšie štáty, predovšetkým USA, a nimi ustanovené medzinárodné organizácie. Popri extrémnejších požiadavkách na radikálnu zmenu samotného kapitalistického systému, smerujú navrhnuté riešenia k dôsledným demokratickým úpravám jeho fungovania, predovšetkým však k zmierneniu prevládajúcej dôsledne liberálnej politiky. Predstavitelia tretieho sektora zdôrazňujú, že nie sú proti globalizácii, ale proti spôsobu, akým ju presadzujú rozhodujúce ekonomické a poli-

tické subjekty. Navrhujú tzv. *alterglobalizáciu* (alternatívnu globalizáciu), globalizáciu bez dominancie zisťovaných záujmov najsilnejších ekonomických a politických štruktúr. Ako hovorí Amartya Sen (profesor na univerzite v Cambridge a laureát Nobelovej ceny za ekonómiu, 1998), treba pristúpiť k vytvoreniu nového typu globalizácie. Samotný antiglobalizmus patrí ku globalizačným trendom súčasnosti v tom, že núka cesty riešenia neblahých stránok súčasného globalizačného smerovania, ktoré nachádzajú odzvu na medzinárodných fórach vrátane rôznych sociálnych fór, a v konkrétnych rozhodnutiach na celosvetovej i lokálnej úrovni.

Mnohé z nastolených požiadaviek sa odzrkadľujú v najnovších oficiálnych postojoch predstaviteľov podnikateľskej i politickej sféry. Prijímajú sa opatrenia legislatívneho i technicko-odborného charakteru v zmysle záverov svetových fór venovaných otázkam ochrany životného prostredia, zabezpečenia udržateľného rozvoja a riešenia hladu a chudoby vo svete. Mnohé tieto úmysly zostávajú však v rétorickej podobe. V praxi sa naďalej rôznym spôsobom uplatňujú prvoradá liberálne východiská. Environmentálne logo, sponzorovanie ekologických hnutí či aktivít, dnes dobre predávajú.

V súčasnosti je rozpracovaných viacero teoretických konceptov naznačujúcich možnosť kompromisných riešení, ktoré upozorňujú na neprípustné redukovanie spoločenského rozvoja na ekonomický rast vyjadrovaný vývojom hrubého domáceho produktu (HDP). V rámci programu UNDP – United Nations Development Program – sa pravidelne vypracúvajú správy, v ktorých sa ujal súbor ukazovateľov ľudského rozvoja zahrňujúci viaceré kvalitatívne stránky rozvoja. Popri HDP sú to indikátory zdravotného stavu obyvateľstva, úroveň vzdelanosti a stav životného prostredia. Hazel Hendersonová (predstavielka anglickej nadácie New Economics Foundation) prezentuje vo svojich prácach *novú ekonómiu* – novú ekonomickú teóriu, v ktorej sociálno-ekologické aspekty spoločenského života predstavujú súčasť ekonomického rozvoja a nie sú, ako dosiaľ v klasickej ekonomickej teórii, nákladovými položkami zaťažujúcimi tvorbu HDP. Dokonca renomovaný anglický odborný časopis *The Economist* (2003), známy svojím proliberalistickým zameraním, pripúšťa v poslednom čase možnosť zavedenia štátnej kontroly kapitálových tokov.

Mnohé požiadavky antiglobalistov sa premietajú do záverov a odporúčaní významných svetových fór, podnikateľských kruhov a do systémových opatrení vlád a regionálnych samospráv. Problém spočíva v ich nedôslednej realizácii. Azda najzložitejšou požiadavkou na medzinárodnej úrovni však je posilnenie postavenia a kompetencií OSN a jej štruktúr a demokratizácia činnosti celosvetových organizácií, ako sú Medzinárodný menový fond, Svetová banka a Svetová obchodná organizácia.

Literatúra

- Castells, M.: *The Information Age: Economy, Society and Culture. III.* Malden, Mass and Oxford, Blackwell, 1998, p. 356.
- Hendersonová, H.: *Za horizontem globalizace – utváření udržitelné ekonomiky.* Gharma Gaia Praha, 2001, s. 1 – 18.
- Meadows, D. H. et al.: *The Limits to Growth.* New York, 1972.
- Ramonet, I.: *Sauver la planète.* Le Monde diplomatique, 2002, 581, p. 1.
- Sen, A.: *Dix vérités sur la mondialisation.* Le Monde, 18. 7. 2001.
- Stiglitz, J.: *Global Perspectives on the New Economy: US, Asia and Europe.* Vystúpenie v Japan Center for Economic Research, Nihon Keiza Shimbu, 2001 (www.nui.nikkei.co.jp).
- Šikula, M.: *Globalizácia – rázcestie civilizácie.* Sprint Bratislava, 1999, s. 96 – 97.
- The Economist*, úvodník, 3. – 9. máj 2003.

Ing. Eduard Šarmír, DrSc., Prognostický ústav SAV, Šancová ul. 56, 811 05 Bratislava, progesar@savba.sk